

Laimute BALODE

**Dendronīmi Latvijas hidronīmijā jeb koku atspulgi
ūdeņos**

Kā liecina gan agrākie Jāna Endzelīna vērojumi (Endzelin 1934, 115–118), gan vēlākie hidronīmu pētījumi (Balode 1993, 189–210), visizplatītākie Latvijā ir fizioģeogrāfiskas semantikas (t.i., etimoloģiskās semantikas) un faunas, resp., dzīvnieku valsts semantikas hidronīmi. Trešajā vietā pēc šīm divām grupām būtu jāmin floras semantikas ūdeņu vārdi. Kā rakstījis lietuviešu onomasts Aleksandrs Vanags, augu un dzīvnieku semantikas hidronīmu kategorija indoeiropiešu leksikonā ir plaši pazīstama (Vanagas 1981, 40). Pats šādas nominācijas princips ir skaidrs un plašākus komentārus neprasa: objekts tiek nosaukts tādu augu vārdā, kādi vairumā ir sastopami pašā objektā (piemēram, dažādi ūdens augi, sal. *Duoņu ezers*, *Meldru ezers*, *Niedrupe*, *Ruožene*) vai arī tā tuvumā (*Alkšņ-upē*, *Bērze*, *Eglīte*). Šķiet, grūtāk ir izskaidrojams fenomens, kad hidronīma (limnonīma vai potamonīma) vārds pilnīgi sakrīt ar auga nosaukuma N.sg. formu, resp., apelatīvs bez ārējās formas izmaiņām ir kļuvis par onīmu. Kāpēc ezers ir nosaukts vienkārši par *Uozuolu* vai par *Kukāli*, kāpēc upes nosaukums ir *Madara* vai *Mētra*? Uz šo jautājumu skaidras atbildes vēl nav arī citu valodu onomastikas pētījumos (sk. Otrēbski 1959, 24, Vanagas 1981, 40), tomēr, visticamāk, šie nosaukumi ir galotņu derivāti, kas tikai formāli sakrīt ar pirmatnīgajiem (resp. darinātiem nulles afiksācijas ceļā) onīmiem, vai arī tie ir sekundāri radušies no vārdkopām: **Uozuolu ezers* // **Uozuola ezers* > (atmetot nomenklatūras vārdu) *Uozuols*.

Latvijas hidronīmijā ir sastopami gan ūdens augu, gan zāļu, puķu, krūmu, gan kultūraugu nosaukumi, tomēr skaitliski vislielāko apakšgrupu veido no koku nosaukumiem jeb dendronīmiem atvasināti hidronīmi (rakstā tie izkārtoti alfabēta secībā, par pamatu nemot etimonus – koku nosaukumus):

Daudzas upes Latvijā (ap 18¹) un pāris ezeru tiek saistīti ar ļoti plaši izplatīta, mitras vietas iecienījuša un ātri augoša koka – *alkšņa* – vārdu:

Alkšņ-upē > k Gaujā p, *Alkšņ-upē* Trapenē p, *Alkšņ-upē* // *Alkšņ-upīte* > I Vadakstē E II 158 k, *Alkšņ-upīte* Jaunraunā Pag.apr. 87 (= *Alkšņupīte* > k Raunā Lup I 13), *Alkšņ-upīte* > Nigrā Lup I 13, *Alkšņ-upīte* > Ventā E II 158, *Alkšņu upīte* > k Šķēdē Lup I 13, *Alkšņ-valks* > I Mīlgrāvī Lup I 13, *Alkšņ-strauts* > I Kāronē Lup I 13, *Alkšņa strauts* Grenčos U V 475, *Alkšņ-sstrauts* Pastendē U IV 24, *Alkš-sstrauts* Virbos U IV 188, *Alkšņu strauts* > k Ķekavā Lup I 13, *Elkšņ-upē* > Saukupē E II 157, *Elkšņupīte* Sunākstē U V 371, *Elkšķene*² E II 159 // *Elkšķ-upē* p Sarkānmuižā, *Elksnīte* // *Elsīte* > k Dienvidsusējā Lup I 57, kā arī *Elkšņu dīķis* Sunākstē U V 371 un vienīgais ezers *Mēlnalkšņa ezers* Grenčos U V 475 k: *ālksnis*, *ēlksnis* 'Erlenbaum', *melnalksnis* 'Schwarzerle (*Alnus glutinosa*)' ME I 68, Endzelin 1934, 121, Lvv I 21–22, I 270, Lvv II 413. Arī Lietuvā šī sakne hidronīmos ir plaši pazīstama: *Ālksnē* u, *Ālksniū upē*, *Ālksniupis*, *Ālksnupis* u.c. LHEŽ 39.

Šajā sakarā ir vērts pieminēt vēl vienu Latvijas ezervārdū *Alksna* Krāslavā E II 168, kas drīzāk tikai skaniski atgādina analizētos saknes *alksn-/elksn-* hidronīmus, bet patiesībā ir radies no cita latv. apelatīva: *ālksna*², *aluksna* 'eine einschießende, morastige Stelle, besonders im Walde' ME I 67 vai, iespējams, no: *ālksna*, *ālksne* 'Erlenwald, ... ein mit Erlen bewachsener Ort' ME I 67. Abos iespējamos saistījumos tas vairs nebūtu floras semantikas, bet gan vietas semantikas limononīms.

Iespējams, ka te semantiski iederētos arī somugru cilmes hidronīms *Lepurgas grāvis* u > Ramatā Mazsalacā p: līb. *l'epa*, ig. *lepp* 'alksnis', 'asinis' + līb. *ūrga* 'strauts' (Rudzīte 1968, 186).

¹ Precīzu hidroobjektu un arī hidronīmu skaitu noteikt nav iespējams, jo, vācot no dažādiem avotiem, bieži vien grūti un pat neiespējami konstatēt, vai tajos minēts viens un tas pats objekts vai arī atšķirīgi objekti ar vienādu nosaukumu. Problemas sagādā arī pagastu robežu maiņas.

Apmēram 10 Latvijas hidronīmu sakni var saistīt ar *apses* vārdu:

Apse u Kastrānē Pag. apr. 26, *Apse* Ķeipenē Pag. apr. 28, *Apsa* // *Apše* // *Apse* // *Apš-upē* > I Bārtā Lup I 16, *Apš-upē* Dundagā E II 162, *Apš-upē* > Vaidavā E I 114, *Apsišu upē* > Engures ezerā E II 161, *Apšu upīte* > k Amatā E I 115, *Apšu dīķis* Cīravā U IV 26, *Apsāns* ezers Prode Konv. XVII 34088: *apse*, *apsa* 'Espe (*Populus tremula*)' ME I 118, skat. arī Būga RR III 626, Endzelin 1934, 121, Lvv I 38-41. Sal. arī vairākus šīs saknes (ar to pašu nozīmi) hidronīmus Lietuvā: *Apušē* u, *Āpusis* u, *Apušis* ez, *Āpšē* u u.c.: *āpušē* 'apse' LKŽ I 276, LHEŽ 45.

Arī *ābeles* vārds ir pazīstams Latvijas hidronīmijā – sastopams apmēram tikpat bieži kā apses nosaukums: *Ābelu ezers* Lazdonā Lūn I 7, Lībagos Lūn I 7, ezers Sēlpilī U V 366 k, *Ābelītes ezers* Sventē Lūn I 7, *Ābeles līci* Džūkstes upē p, *Ābelu dīķis* Strutelē U V 509, *Ābelu dīķis* Zemītē U IV 243, *Ābel-sstrauts* Laucienē U IV 210 k, *Ābij-valks* Ugālē U IV 287 k, *Ābeļnīcas līcis*² Tilžā 1957: *ābele* "Apfelbaum (*Pirus malus*)" ME I 234 (Lvv I 61-62). Sal. arī lietuviešu *Obelē* u, *Obelinē* u, *Obeliūpē* u, *Obelūpis* u LHEŽ 233-234.

Gan latviešu, gan lietuviešu, gan arī citu tautu hidronīmijā ļoti populārs koks ir *bērzs*:

Bērze > Mazajā Juglā E I 116, *Bērze* > Eglūnē E II 156, *Bērze* > k Tērvetē E II 157, *Bērze* > Lielupē E II 158, *Bērzaunis*² ezers Lazdonā p, *Bērzaune upē* > Aiviekstē E II 190, *Bērzene* // *Bērzenes ezers* Lībagos Lūn I 35, *Bērzejers* Pag. apr. 350 k // *Bērzejers* Konv. I 480 // *Bēru ezers* Lūn I 36 k *Ancē*, *Bērzejers*² // *Bērž-ezers*² // *Bēru ezers* Asarē 1960, *Bērzejers* Lašos Lup I 35 k, *Bērz-ezers* // *Bēru ezers* Lugažos 1951, *Bēru ezers* Rudbāržos Lup I 36 k, *Bēruoņa* u Vandzenē E II 162, *Bērzaune* Lup I 28 k // *Bērzaine* Lup I 28 k // *Bērzaunīte* E I 115 > Aronā, *Bērzene* > Daugavā E II 156, *Bērzene* > I Ciecerē E II 158, *Bērzene* > I Ventā Lup I 29, *Bērzuonīce* > Talejā E I 115: *bērzs* 'Birke (*Betula*)' ME I 292 (Endzelin 1934, 130, 132, 145, Lvv I 103-107). Šādu sakni var konstatēt apmēram Latvijas 20 upju un

ezeru vārdos, kā arī ap 50 Lietuvas hidronīmos: *Bérža ez*, *Bérzē u*, *Beržē u*, *Beržinis ez*, *Béržoras ez* u.c. LHEŽ 62–63. Latvijā ir arī slāvu cilmes potamonīms *Berezovka* > k Daugavā Lup I 27: kr. *ōepēza 'bērzs'*.

Kā hipotētisku floras semantikas potamonīmu varētu minēt *Blēndas upi* E I 113: iespējams, ka tas ir lituānisms < liet. *bleñdē* 'Saalweide' = latv. *blīgznā* (Lvv I 119, Endzelin 1934, 145), liet. *bleñdē* LKŽ I 899 = *blindē* (*Salix caprea*) LKŽ I 918. Sal arī liet. hidronīmus *Blendā u*, *Blēnda ez*, *Blendupis u*, *Bleñdžiava* u LHEŽ 67. Starp citu, J. Endzelīns ar šo sakni saista arī Latvijas vietvārdū *Blīdiene* (Lvv I 119).

Kā samērā populāra sakne Latvijas hidronīmijā (pārstāvēta ar 16 hidronīmiem) jāmin arī *egl-*: *Egles ēzers* Aglonā Lūn II 4, *Egles ēzers* Lūn II 4 // *Eglu ēzers p* // *Egl-ēzers* U IV 214 Pastendē, *Egl-ēzers* Dundagā U IV 255 k, *Egl-ēzers* Popē U IV 277 k, *Egla ēzers* // *Egl-ēzers* // *Eglu ēzers +ez* Lubānā Lūn II 4, *Eglīca* // *Eglītes ēzers* Andrupenē Lūn II 3, *Egles dīķis* Briņķos U IV 24, *Eglu dīķis* Blīdienē U V 469, *Egles valks* Cīrvā U IV 25 k, *Egl-upe* // *Egl-upīte* > 1 Gaujā Lup I 56, *Egl-upe* > k Tirziņā Lup I 56, *Egl-upe* // *Egl-upe* > Aišā Lup I 55, *Eglaine* // *Eglūne* > Daugavā E II 156, =? *Egluona* // *Egluone* u E II 157–158, *Eglaine* > k Ilūkstē Lup I 55, *Eglīte* u (Šķēdes augštece) Lup I 55: *egle* 'die Fichte (*Picea excelsa*)' ME I 565 (skat. arī Endzelin 1934, 132, 133, Lvv I 264–266). Lietuvā šādu hidronīmu ir nedaudz mazāk (pēc A. Vanaga datiem – ap 13 nosaukumu), piemēram: *Ēglē u*, *Eglāitis u*, *Eglēlē u*, *Eglesijs* u LHEŽ 99.

Lai gan jāpiebilst, ka pieminētajos latviešu ūdeņu nosaukumos, īpaši kompozītos, nav viegli nošķirt, vai pamatā ir koka nosaukums *egle*, vai arī citas nozīmes leksēma *eglis* 'Ackerspark (*Spergula arvensis*) /resp. *paeglis*, *kadiķis*' ME I 566, piemēram: *Egl-ēzers* // *Eglu ēzers +ez* Lubānā Lūn II 4. Tādā gadījumā šie hidronīmi būtu semantiski jāsaista ar darinājumiem no koku nosaukumiem *kadiķis* un *paeglis* (skat. tālāk).

Varbūt šeit varētu minēt arī slāvismu – ezervārdū *Grušoks* Krāslavas rajonā Lūn II 22: kr. *epyua* 'bumbiere'. Lietuvā ir

dažas upītes *Grūšupīs*, *Grūšupelis*, *Grūšpelis* < liet. slāvisma *grūšia* 'bumbiere' (Vanagas 1981, 124). Interesanti, ka literārās valodas leksēma latv. *bumbiere* resp. liet. *kriaušē* ne Latvijas, ne Lietuvas hidronīmijā nav sastopama.

Tikai divi Latvijas potamonīmi ir radušies no *guobas* nosaukuma: *Guōbāja² u > Aknīstē E II 157 k, *Guobija* > l Zalvā: *guōba* II '1. die Ulme, Rüster (*Ulmus campestris*'); '2. Hainbuche, Hornbaum (*Carpinus betulus*)' ME I 688 (Lvv I 341–342). Kaut gan pirmais nuosaukums (*Guōbāja²), iespējams, darināts nevis tieši no koka nosaukuma, bet gan no vietas vārda, kas apzīmē gobu birzi: *guōbājs* 'der Ulmenwald' ME I 688. Trīs atbilstošas semantikas upju vārdi reģistrēti arī Lietuvā: *Gúoba* 2 u, *Gúobuva* u LHEŽ 127 Sal. arī hidronīmus, kuri darināti no latv. *vīksna*, kas no dendroloģiskā viedokļa ir tuva "radiniece" *guobai*.**

Ir pierakstīti vairāki (apmēram 9) Latvijas hidronīmi, kam pamatā ir leksēma *ievā*:

Ievas ēzers Veclaicēnē Pag. apr. 216, *Iēvas strauts* Matkulē U IV 203, *Ievas strauts* Dzirciņā U IV 182 k, *Ievas strauts* Zentenē U IV 246, *Ievas valks* Vandzenē U IV 234, *Iēvu strauts* Grenčos U V 475, *Iē/v/-valks* Alsungā U IV 9 k, =? Gudeniekos p, *Iēvaisis* u Preiļos E II 189 ("krasti apauguši ievām" Lvv I 375): *iēva* 'der Faulbaum (*Prunus padus*)' ME II 85, taču daļai no šiem hidronīmiem (īpaši vārdkopām, kur pirms komponents ir vsk. Gen. formā) pamatā varētu būt arī antroponīms *Ieva* LPV 157 (skat. arī Endzelin 1934, 136, Lvv I 375–376). Iespējams, ka lietuviešu potamonīmi *Javītē* < **Ievytē*, *Jevónis* < **Ievonis*, *Jievīnē* ir radušies no liet. *ievā* 'ievā' LHEŽ 135–136.

Tikai divu ezeru vārdos var saskatīt leksēmas *kadiķis* // *kadags* // *kadaks* 'kadiķis' sakni: *Kadaga ēzers* Lūn II 43 // *Kadagas ēzers* E I 35 k // *Kadiķu ēzers* Lūn II 43 Ādažos un Kadak-ezers Usmā Lvv II 3: *kadags*, *kadēgs*, *kadaks* (pēdējais gan ir reģistrēts Naukšēnos – apvidvārda izplatības areāls nesakrīt ar ezera lokalizāciju) 'der Wacholder' ME II 131–132, = *kadiķis* 'tas pats', lībiešu *kadāG* 'tas pats' ME II 131–132, Lvv II 2–3. Visticamāk, ka ezers Usmā ir radies tieši no lībiešu valodas apelatīva. Nav izslēgts, ka hidronīmi saistīti ar uzvārdū *Kadaks*

(Staltmane 1981, 170) vai ar citu vietvārdu: *Kadaga*, *Kadags*, *Kadagi* Lvv II 2. Kaut gan kā apelatīvs lietuviešu valodā vārds *kadagys* (parasti uzskatīts par somugrismu) ir pazīstams, taču hidronīmi ar šo sakni Lietuvā nav sastopami.

Latviešu hidronīmijā plaši pārstāvēta (ap 19 nosaukumos) leksēma *kārklis*: *Kuorkliņš* E II 168 // *Kārkliņa ezers* 1957 // *Kārkliņu ezers* Lūn II 53 Krāslavā, *Kārklu dīķis* Ezerē U IV 115 k, *Kārklu dīķis* Lutriņos U IV 134 k, *Kārklupe* Sinolē p, *Kārklupe*² U IV 69 // *Kārklupis* E II 161 Bārtā, *Kārklu grāvis* u Nīcgalē p, *Kārklupe* Kursišos U IV 129 k, *Kārklupīte* Mārcienā p, *Kārklene*² > Daugavā E II 190, *Kārklu ezers* Kandavā U IV 194 k, *Kārklu upīte* Rubeņos U V 303, *Kārklupīte* > Svētupē E I 113, *Kārklvalks* p // *Kārklu valks* E II 162 Spārnē, *Kārklvalks*² Pastendē U IV 214 etc.: *kārklis* 'die Bachweide, Weidenstrauch (Salix)' ME II 196, *kārklis*² 'tas pats' EH I 602 (skat. Endzelin 1934, 122, 129, 130, Lvv II 86-88). Vismaz daži no šiem hidronīmiem radušies nevis tieši no koka nosaukuma, bet gan pastarpināti: no attiecīgās saknes oikonīma (piemēram, *Kārklu ezers* Kandavā U IV 194 k, iespējams, radies no muižas nosaukuma *Kārkle*² blakuspagastā Matkulē U IV 202) vai no antroponīma, resp., uzvārda *Kārklis* (Staltmane 1981, 179). Tomēr ticamāks šķiet modelis hidronīms < oikonīms < uzvārds, nevis tieši hidronīms < uzvārds. Vēl vairāk šīs saknes hidronīmu ir Lietuvā: *Karklā* u, *Kārkle* u, *Karklys* u, *Kārklius* u, *Karklinis* ez u.c. (pavisam ap 23) LHEŽ 147–148. Šī pati semantika piemīt arī Lietuvas hidronīmiem *Žilvitinis* u, *Žilvytė* u, *Žilvičių upelis*, *Žilvičynė* u LHEŽ 403. Sal. arī *vītuols*.

Tikai pāris potamonīmu darināti no *kļavas* vārda: *Kļavaisa* > Palsā E I 114, *Kļaviņ-upīte* > Amatā Lup II 19: *kļava*, *kļavs* 'der Ahorn' ME II 239 (skat. Endzelin 1934, 136, Lvv II 110-111). Šīs saknes limonīni *Kļaviņezers* U V 264 // *Kļaviņu ezers* Lūn II 61 Skaistkalnē un *Kļavišku ezers* U V 293 // *Kļavišķu ezers* Pag. apr. 530 Kurcumā ir darināti no oikonīmiem: sal. *Kļaviņi* z Skaistkalnē E II 36, *Kļaviški* z Kurcumā U V 292. Seši šīs pašas etimoloģiskās saknes hidronīmi ir reģistrēti arī Lietuvā: *Klevā* u,

Klevinē u, *Klevinīs* 2 u, *Klevžeris* ez, *Kliaūpis* u LHEŽ 159. Šī sakne ir reģistrēta arī senprūšu hidronīmos: *Klawage* APON 65.

Divu Latvijas upīsu un viena dīķa vārdā slēpjās *krūkla* nosaukums: *Krūklupe* > k Ramatā Lup II 24, *Krūklupīte* > k Kazenieku strautā Lup II 24, *Krūkla dīķelis* Krotē Lvv II 151: *krūkle*, *krūklis* 'der Zwergholunder (Sambucus ebulus)' (skat. arī Lvv II 151). Taču arī šajos gadījumos nav izslēgta antroponīma vai oikonīma starpniecība.

Iespējams, ka *ķirša* vārds slēpjās ezervārdā *Kiršjora* Dundagā: *ķirsis* 'die Gartenkirsche (Prunus cerasus)' ME II 385 + līb. *jōra* 'ezers' Lvv II 227. Sal. arī liet. *Vyšnénka* u, *Vyšniupīs* u, *Vyšnių upēlis* LHEŽ 389.

Lazdas vārds var tikt saskatīts šādos Latvijas ūdeņu nosaukumos: *Lazd-brūdiņš* ezers Biržos U V 318 k, *Lazdas golva* atvars Sēlpilī U V 368, *Lazd-upīte* // *Lazd-upīte* > I Gaujā Lup II 36, *Lazd-upīte* Lup II 36 // *Lagzdes upe* > I Daugavā Lup II 32, *Lagzd-upīte* Lutriņos U IV 133, *Lagžu valks* E II 161: *lazda* 'Haselstrauch' ME II 433, *lagzda*, *lagzds*, *lagzde* 'der Haselnussstrauch (Corylus avellana)' ME II 399 (skat. arī Endzelin 1934, 122, Lvv II 276–278, 246–247). Sal. Lietuvas hidronīmu piemērus: *Lazda* // *Lazdija* u, *Lazdaujā* u, *Lazdinka* ez LHEŽ 184 un seno prūšu *Laxdoy*, *Laxdeinen*, vēlāk *Lasdun-See* (Leyding 1959, 283, citēts pēc Daubaras 1990, 60).

Ļoti plaši Latvijā pārstāvēta leksēmas *liepa* sakne (ap 18 Latvijas hidronīmos) – īpaši upju vārdos: *Liep-upīte* > k Zalvā E II 157, *Liēp-upīte* > jūrā E I 113, *Liep-upīte* > k Sitā Lup II 43, *Liep-upīte* > I Malmutē Lup II 43, *Liepas upe* > Mergupē E I 116, *Liepas strauts* // *Liepu strauts* > k Gaujā Lup II 42, *Liepu strauts* > Abavā E II 159, *Liepu tērce* Kārļos p, *Liēpars* > Svitēnī E II 157, *Liepene* > k Līgatnē Lup II 42, *Liepiņa* > I Ogrē Lup II 42, *Liepna* u Liepnā Pag. apr. 637, *Liepas ezeriņš* Džūkstē p, *Liepu ezers* Jumurdā Lūn III 26, *Liepas dīķis* Ezerē U IV 115, *Liepas dīķis* Zvārdē U IV 171, *Liēp-dīķis* Ēdolē U IV 264, *Liepas dzīlums* Pienavas upē (bijis liepām apaudzis) p: *liēpa* 'die Linde (Tilia)' ME II 503 (skat. arī Endzelin 1934, 122, Lvv II 334–339). Arī Lietuvā ir apmēram tikpat (ap 20) hidronīmu, kas darināti no šīs saknes, piemēram: *Liepālēs* ez, *Liepēlē* u, *Liepeikā*

u, *Liepinis* u, *Líepupé* u u.c. LHEŽ 190. Vairāki šīs saknes toponīmi ir reģistrēti arī senprūšu zemē, tomēr starp tiem ir tikai viens potamonīms *Lipz*, vēlāk *der Pregel* (APON 90).

Varbūt te ir vietā pieminēt arī iespējamo somugrismu *Pērnava* u > Ritē: igauņu *pärn* 'liepa', sal. Igaunijas vietvārdus *Peerni* ciems, *Pärn-järv* ezers Nim. 214 un varbūt liet. *Pérnoké* (Rudzīte 1968, 189), arī *Pärnu* pilsēta Igaunijā.

Hidronīmi, kas darināti no leksēmas *paeglis*, ir zināmi tikai Kurzemē:

Paegl-ezers U IV 297 k // *Paegļu ezers* Lūn IV 15 Zlēkās, *Paegl-valks* arī Zlekās U IV 297, *Paegļu valks* Stendē Lup III 12: *paegle*, *paeglis* 'der Wacholder (Juniper communis)' ME III 24. Sal. arī hidronīmus, kas darināti no *eglis* un *kadags*, *kadaks*, *kadiķis*.

Lai gan *priede* tik plaši izplatīta Latvijas mežos, tomēr hidronīmu darināšanā šī leksēma nav populāra. Ir zināmi tikai pāris ezervārdi: *Priežu ezers* Kandavā U IV 194 k, *Priedīte* ez Naudītē U V 420, =? *Priedīša ezers* // *Priedīšu ezers* Lielaucē p (tas gan drīzāk radies no mājvārda *Priedītes* Lielaucē vai no attiecīgā uzvārda): *priēde* 'die Kiefer (*Pinus silvestris*)' ME III 392. Arī Lietuvā ar šo semantiku saistāms tikai viens potamonīms: *Pušū upēlis* // *Pušinė* LHEŽ 269. Skaidri redzams, ka līdzīga disproportcija, salīdzinot ar ūdeņu nosaukumiem, kam pamatā ir *egles* vārds, vērojama arī Lietuvas hidronīmijā. Tam varētu būt vairāki skaidrojumi: pirmkārt, ģeogrāfisks skaidrojums, ka eglēm tipiskā vidē ūdeņi varētu būt sastopami biežāk, otrkārt, valodniecisks skaidrojums: latviešu leksēma *priede* varētu būt jaunāks vārds – latviešu valodā nav bijis vai arī izzudis cits baltu valodu priedes nosaukums – rekonstruējamais **pusicis* (sal. liet. *pušis*, pr. *peuse*) (skat. Karulis 1992 II, 80). Sal. arī senprūšu limnonīmu *Preydazare*, *Predazare* APON 134 (par to arī Būga RR II 384, Daubaras 1983, 185, 1990, 81).

Taču pie šīs semantikas hidronīmiem, iespējams, jāpievieno arī somugru cilmes vārdi *Pedece* u *Jaunpiebalgā* p, kas salīdzināma ar ig. upju vārdiem *Ped-jögi* un *Pedja jögi* (Rudzīte 1968, 189) un *Pededze* u > Aiviekstē p, ko Kazimiers Būga

(Būga RR III 631) uzskata par cilmes ziņā saistītu ar somu *Ped(äjä) jögi*, kas savukārt saistīts ar **Pedjögi*. Sal. vēl arī ig. upes vārdu *Pedja* un ig. apelatīvu *pedajas*, somu *petäjä* 'priēde' (Rudzīte 1968, 189). Mirdza Brence *Pededzi* (kas 1638. gadā ir minēta arī kā *Paddetz*) uzskata par baltu cilmes vārdu, saistīdama to ar latv. *padedzis* 'izdedzināta vieta, līdums', liet. *padēgis* [pareizi: *pādegis*. – L. B.] 'ugunsgrēkā cietušais' (Brence 1987, 30).

Latvieši *pīlādzi* sauc arī par *sērmūksli*, *sērmūkšu* u.tml. Šo apzīmējumu lieto galvenokārt Vidzemes vidienei un austrumos, Ziemeļlatgalē, Kurzemes dienvidrietumos, retāk Zemgalē (LVDA I 41). Šī leksēma ir ietverta divu strautu vārdos: *Sērmūksu strauts* > k Ārupītē Lup IV 10, *Sērmūkšupe* > k Dzirnupītē Lup IV 10: *sērmauksis*², *sērmūkša*², *sērmūkss* 'die Eberesche, der Vogelbeerbaum (*Sorbus aucuparia*)' ME III 829–830. Tomēr abi minētie potamonīmi varētu būt arī oikonīmiskas cilmes vārdi (tieši nesaistīti ar minēto koka nosaukumu): sal. *Sērmūksu muiža* un *Sērmūksu pagasts* E I 29. Lietuviešu attiecīgā koka nosaukuma *šermūkšnis* sakne saskatāma ezervārdā *Šermukšnynas*, ko A. Vanags atvedina no tāda paša lauka vārda *Šermukšnynas* (LHEŽ 329), tātad tas ir transtoponīmisks limnonīms, kam tieši nepiemīt dendroloģiska semantika.

Acīmredzot no apelatīva ar nozīmi 'pīlādzis' varētu būt radies vēl viens Latvijas somugriskas cilmes potamonīms: *Pilik-upē* // *Pilik-urga* // *Piļik-urga* Lejasciemā p: leivu *piļika* 'pīlādzis' (Zemzare 1940, 61, Rudzīte 1968, 189), sal. ig. *pihlakas*, *pihl* 'pīlādzis'.

Arī *oša* vārds ir sastopams Latvijas hidronīmijā (8 objekti – 1 ezers un 7 (?) upes): *Uoša ezers* Kraukļos Lūn IV 13 k, *Uošupe* > Kausuļupē E I 116, *Uošupe* > k Lielupē E I 116, *Uošupe* E II 161, *Uošupe* // *Uošupīte* > k Bērzupē Lup III 11 k, *Uošupe* > k Asūnīcā Lup III 11 k, *Uošupīte* > k Sedā Lup III 11 k, varbūt arī *Oša*² // *Uša* > I Dubnā Preiļu raj. Lup III 11: *uōsis* 'die Esche

² Visticamāk, ka šīs potamonīms tikai formāli asociējas ar pazīstamo koka nosaukumu: *Uoša* E II 189 gan J. Endzelīns (Endzelīns 1934, 150),

(*fraxinus excelsior*)' ME IV 421 (skat. arī Endzelin 1934, 124). Lietuvā šīs saknes hidronīmu ir reģistrēts ievērojami vairāk – pāri par 20: *Úosis ez*, *Uosys ez*, *Uosijà u*, *Uosyné u*, *Úosupis u* u.c. (LHEŽ 353–354).

Pārsteidzoši, bet koku karalis *ozols* latviešu hidronīmijā nav īpaši pamanāmi atspoguļojies, ir zināmi tikai 5 hidroobjekti: neliels meža ezeriņš Madonas rajonā *Uozuols* Lūn IV 14 k, *Uôzuõlstrauts* Iecavā U V 242, *Uozuolu dīķis* Misā U V 252 k, *Uôzuõlu dīķis* Strutelē U V 509 un *Uozuolupe // Uozuolupīte > k* Abavā Lup III 12: *uôzuõls* 'die Eiche' ME IV 427. Tiesa, no morfoloģiskā viedokļa šī sakne ir fiksēta arī vairākos citos ūdeņu nosaukumos, taču tie visi ir toponīmiskas (pārsvarā oikonīmiskas) cilmes vārdi, nevis darināti tieši no apelatīva *uozuols*: *Uozuolmuižas ezers* Dikļos 1974, *Uozuolnieku ezers* Karvā 1961, *Uozuolkalna ezers* Rīgas raj. Lūn IV 14 k, arī *Uozuolu ezers* Ozolos p. Varbūt pie šīs semantikas ir jāmin arī ezervārds *Dubačoks* Sventē p: krievu *dyb 'ozols'*, bet sal. arī latv. verba sakni *dubt 'einsinken, einfallen, hohl werden'* ME I 509, lai gan slāviskā sufiksa dēļ šīs skaidrojums ir gandrīz neticams. Pārsteidzoši, taču arī Lietuvā nav daudz hidronīmu (pavisam reģistrēti tikai 6), kas darināti no saknes *qžuolas 'ozols'*: *Ažuolinis ez*, *Ažuoluona u*, *Ažuolupis u* u.c. (LHEŽ 54–55).

Latvijas hidronīmijā pilnīgi sveša nav arī leksēma *vīksna* (3 hidroobjekti – 2 upes un 1 ezers): *Vīkšņupe > 1 Gaujā* E I 114, *Vīksniņa* E II 161 // *Vīksna > 1 Misā* Lup IV 57, varbūt arī *Vīksnes ezers* Tumē Lup VI 25 (bet sal. // *Vīksle* U V 513): *vīksna*, *vīksne* 'die Ulme, Rüster (*Ulmus campestris*)' ME IV 636 (skat. arī Endzelin 1934, 124, 150). Šī (resp., analogiskā) sakne plašāk ir pazīstama Lietuvā hidronīmijā (ap 20 hidroobjektu): *Vinkšnīnē u*, *ez*, *Vinkšnūpis u*, *Vinkšnupīs u* u.c. (LHEŽ 386).

gan K. Būga (Būga RR III 450–451) salīdzina ar liet. upes vārdu *Ančià*, par kura cilmi savukārt ir izteiktas vairākas hipotēzes: gan < liet. *antis*, pr. *antis* 'pīle' (Otrēbski 1962, 265–266, Savukynas 1960, 295, Būga turpat) vai < latv. *uōts*, *uōte* 'straume, urga' (Falk 1976, 169–172 u.c.). Skat. arī LHEŽ 42.

Semantiski sal. darinājumus no latv. *guôba*. Tiesa, dažās latviešu valodas izloksnēs (Ziemeļaustrumvidzemē) *vīksna* un *vīksne* ir zināma ar nozīmi 'ķirsis' (LVDA I, 40).

Vītuola 'die Weide (*Salix*)' ME IV 648 vārda sakne Latvijas hidronīmijā nav reģistrēta neviens ūdensteces vai ezera nosaukumā. Tomēr daži koka nosaukuma *vītuols* motivēti hidronīmi ir atrodami, tie ir četri diķu nosaukumi – *Vītuolu dīķis* Durbē, Lažā un Kalvenē p un *Vītuoldīķis* Lībagos 1962 –, kā arī *Vītuolu bedre* dzīlums Zālītē U V 239. Sal. arī *kārkls*.

Samērā bieži ūdeņu nosaukšanai ir izmantota arī vispārīgā leksēma *kuoks*: *Kuoka dīķis* Jaupilī U V 483, Zvārdē U IV 170, *Kuôkezers* ņez Stendē U IV 219, *Kuôknessis* ez Sēmē E II 140, *Kuokava* u Baltinavā E II 190 k, *Kuôcinupīte* Bauņos p u.c. (skat. arī Lvv II 191–192): *kuoks* 'der Baum' ME II 342. Semantiski sal. arī Lietuvā hidronīmus: *Medāinis ez*, *Medēlis u*, *Medérva u*, *Medikis ez*, *Medukšna u*, *Medujà u*, *Meduvýs ez*, *Medupis u.c.* LHEŽ 208.

Pa daļai ar kokiem un koku daļām saistīti arī ūdeņu vārdi, kas darināti no tādām leksēmām kā *lapa*: *Lapupe > 1 Skaldā* Lup IV 39, *Lapinka > Aunejas strautā* Lup II 34, *Lapišķe u* E II 163, *Palapiene* u Turlavā E II 163, *Lapainis dīķis* Cīravā U IV 26, *Lapu dīķis* Slampē U V 503, *Lapu ezers* Jaunaucē U IV 458 u.c.: *lapa* 'das Blatt' ME II 421 (skat. arī Endzelin 1934, 137, Lvv II 259–261), tomēr paretam minētos ūdeņu vārdus varētu saistīt arī ar latv. užv. *Lapa*; *skuja* – *Skujaine u > Iecavā* Lup IV 15, *Skujaine* u E II 158 // *Skujene* Lup IV 15, *Skujatne > 1 Ķeibā* Lup IV 15, *Skjupe* E II 162, *Skujas strauts > Grīvas strautā* Lup IV 15, *Skujas ezers* E I 116 (visticamāk, ka pēdējie divi hidronīmi saistīti ar antroponīmu vai citu toponīmu – to rāda arī vienskaitļa ģenitīva forma): *skuja* 'die Tannennadel' ME III 902. Kā semantiski analogus te der pieminēt arī iespējamos somugru cilmes potamonīmus: *Aga u Alsungā* U IV 9, *Agas valks* Popē U IV 276 k, *Àgs up Sarkāmuižā* U IV 283: (?) līb. *agùD 'skujas'*, ig. *hagu 'Reisig'* Lvv I 5. Sal. arī ig. *Agusalu järv* ez Nim. 23 (skat. arī Rudzīte 1968, 178). Lietuvā šīs semantikas hidronīmi nav pamanīti.

Nosacīti te varētu minēt arī leksēmu *zars* (lai gan semantiski attiecīgie hidronīmi drīzāk būtu saistāmi ar upes atzaru vai sazarojuma vietu) – *Zarupīte* E I 117: *zars* 'der Ast, der Zweig, die Zinke, der Strahl' ME IV 691. No semantikas viedokļa šajā grupā iederas arī upes nosaukums *Saka* > k Daugavā p: liet. *šaka* 'zars' (skat. Dambe 1987, 39). Sal. arī vairākus potamonīmus Lietuvā: *Šakà, Šakáitė, Šakiké, Šakinė* (LHEŽ 324).

Varbūt te der pieminēt arī tādus hidronīmus kā ezervārds *Čiekuriņš* Rendā p, *Čiekurupe* Lup I 39: *čiekurs* 'der Tannenzapfen' ME I 417; *Riekstiņa* // *Riekstene* // *Riekstiņupe* > 1 Vesetā Lup III 36, *Riekstupe* > 1 Pārtavā Lup III 36 u.c.: *riēksts* I 'die Nuß, Hasselnuß' ME III 544; *Zīles ezers* Grenčos p: *zīle* II 'Eichel' ME IV 732–733 (lai gan arī šajā gadījumā vienskaitļa genitīva forma varbūt varētu liecināt arī par hidronīma antroponīmisko cilmi: sal. uzv. *Zīle*)

No apkopotā materiāla var secināt, ka Latvijas hidronīmu darināšanā visbiežāk izmantotie dendronīmi ir *alksnis*, *bērzs*, *kārkls*, *liepa* un *egle*. Tālāk popularitātes skalā izvietojas *apse*, *ābele*, *ieva*, *uosis*, *lazda*, *krūklis*, *uozuols*, *vītuols*, *paeglis*, *vīksna*. Tikai pāris reižu ir konstatēti darinājumi no *guoba*, *kadiķis*, *kļava*, tikai vienreiz hidronīma pirmatnējā semantika varētu būt saistīta ar *ķirsi* vai ar koku *blīgzna* (skat. *Blendas upe*). Liekas, interesanti šo koku popularitātes skalu salīdzināt ar analogiem hidronīmu darinājumiem lietuviešu valodā: vispopulārākās koku semantikas leksēmas ūdeņu nosaukumos ir liet. *beržas* 'bērzs', *karklas* 'kārkls', *liepa*, *uosis*, *vinkšna* 'vīksna', *alksnis*, *eģlē* 'egle', visretāk – *apušē* 'apse' un *pūsis* 'priede'. Lietuvā ir zināms viens potamonīms, kas darināts no liet. *bukmedis* 'dižskabārdis' – *Būkmedinis* (Vanagas 1981, 91). Šādas semantikas hidronīmi Latvijā nav konstatēti.

Semantiski analizējamie hidronīmi – limnonīmi vai potamonīmi – apzīmē vietu, kur apkārt vai tuvumā aug daudz nosaukumā ietverto koku vai arī viens, bet īpaši nozīmīgs koks (*Ābelītes ezers*, *Alkšņa strauts*). Atsevišķos gadījumus kā starpnieks hidronīma izveidē varētu būt cits toponīms (pārsvarā tuvējais mājvārds) vai dažreiz arī attiecīgās saknes antroponīms

(piemēram, uzvārds *Ābelīte, Apsītis*). Floras semantikas hidronīmi kopā ar īpašību nosakošiem nosaukumiem, kas darināti no dažādiem adjektīviem, kā arī fiziogrāfiskas un faunas pirmatnējas nozīmes hidronīmiem veido senāko ūdeņu nosaukumu slāni.

Saīsinājumi

c	– ciems
ig.	– igauņu
k	– koriģēta forma
> k	– ietek kā kreisā krasta pieteka
kr.	– krievu
> l	– ietek kā labā krasta pieteka
Latv.	– latviešu
līb.	– lībiešu
liet.	– lietuviešu
p	– papildmateriāli
pr.	– senprūšu
sal.	– salīdzini
sg.	– singularis
skat.	– skatīt
uzv.	- uzvārds
+ez, +u	– bijušais ezers vai bijusī upe

²rāda intonāciju sakritumu divu intonāciju apgabalos

Izmantotā literatūra

APON = Gerullis, G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin – Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co, 1922.

Balode 1993 = Balode L. Latvian hydronyms derived from botanical names – *Linguistica Baltica* 2, Warsaw, 1993, 189–210.

Brence 1987 = Brence M. Par dažiem Alūksnes apkārtnes māju resp. ciemu vārdiem – Onomastikas apcerējumi. Rīga, 1987, 21–31.

Būga RR III = Būga, K. *Rinktiniai raštai*, t. I-III, sudarē Z. Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1963.

Daubaras 1983 = Daubaras, F. *Sudurtiniai prūsų hidronimai* – *Baltistica* 19 (2), 1983, 184–90.

Daubaras 1990 = Daubaras, F. *Прусская гидронимия*. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Vilnius, 1990.

E I-II = Endzelīns, J. *Latvijas vietu vārdi*, I-II, Rīga: A. Gulbis, 1922-1925.

Endzelīn 1934 = Endzelīn, J. Die lettändischen Gewässernamen, *Zeitschrift für slavische Philologie* 2 (1-2), 1934.

EH = Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Milenbahta Latviešu valodas vārdnīcai*, I-II, Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1934-1946.

Falk 1976 = Falk K.-O. *Regester spisania iezior ... roku 1569.* – Acta Baltico-Slavica. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1976, t. 10, 181-179.

Karulis 1992 = Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I-II, Rīga, Avots, 1992.

Konv. = *Latviešu konversācijas vārdnīca*, s. I-XXII, Rīga: A. Gulbis, 1927-1940

LHEŽ = Vanagas, A. *Lietuvių hidronimų etimologijos žodynas*, Vilnius: Mokslo, 1981.

LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I-XX (1968-1991), Vilnius: Mintis, 1968-2002.

Lup = *Latvijas PSR ūdenstilpju nosaukumi*, s. I-VI, Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1986.

Lūn = *Latvijas PSR ūdenstilpju nosaukumi*, s. I-VI, Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984.

LVDA = *Latviešu valodas dialektu atlants*. I d. Leksika, Rīga, Zinātne, 1999.

ME = Mülenbachs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*, redīgējis J. Endzelīns, s. I-IV; Rīga: Kultūras Fonds, 1923-1932

Otrębski 1959 = Otrębski, J. Tiernamen als Gewässernamen in Litauen, *Beiträge zur Namenforschung* 1, 24-27, 1959.

Otrębski 1962 = Otrębski, J. Beiträge zur baltisch-slawischen Namenkunde – *Beiträge zur Namenforschung* 2, 1962, 148-149.

Pag. apr. = Salnais, V., Maldups, A. *Pagastu apraksti*, Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izd., 1935.

Rudzīte 1968 = Rudzīte, M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā. *Latviešu leksikas attīstība*, Rīga: Zinātne, 1968, 175-197.

Savukynas 1960 = Savukynas B. Ezeru vardai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 1960, 289-299.

Staltnane 1981 = Сталтмане В. *Латышская антропонимия. Фамилии*. Москва, 1981.

U IV-V = Plāķis, J. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. I. d. Kurzemes vārdi, II d. Zemgales vārdi in: *Latvijas Universitātes Raksti*, s. IV, Nr. 1, 1-305; s. V, Nr. 5, 213-528, 1936, 1939

Vanagas 1981 = Vanagas, A. Lietuvių hidronimų semantika. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, Vilnius, 1981, 4-154.

Zemzare 1940 = Zemzare, D. *Valodas liecības par Lejasciema novadu*, Rīga: VAPP, 1940.

Dendronyms in Latvian hydronomy

Summary

The article is devoted to Latvian hydronyms possibly derived from dendronyms – names of trees. Attention is given to the most popular roots in the derivation of water names of this type of semantics (*alksnis* 'alder', *bērzs* 'birch', *kārkls* 'osier', *liepa* 'lime-tree' and *egle* 'fir-tree'). Further on the popularity scale we meet *apse* 'asp', *ābele* 'apple-tree', *ieva* 'bird-cherry', *uosis* 'ash-tree', *lazda* 'hazel-tree', *uoziols* 'oak-tree', *vītuols* 'willow', *krukls* 'buckthorn', *paeglis* 'juniper-tree', *priede* 'pine-tree', *sērmūkslis* 'rowan-tree, mountain-ash', *vīksna* 'elm-tree', and twice hydronyms with the root *guoba* 'elm-tree', *kadikis* 'juniper', *kļava* 'maple' occur; only one hydronym is motivated by *ķirsis* 'cherry' and (?) Lithuanian lexeme *blendė* 'sweet willow'; wherever possible, they are compared to the semantically identical Lithuanian and Prussian hydronyms.

The primary meaning of such hydronyms is obviously 'the place where certain plants, resp., trees, are to be found in great numbers' or 'the place there special one tree is growing'. Of course sometimes these hydronyms are derived not straight from botanical lexemes, but from another toponyms (mainly – oikonyms) or antroponyms.

Hydronyms based on botanical names (and the names of trees), together with those derived from adjectives characterising the water body, and hydronyms based on physiogeographical and animal names, are among the most ancient names of water bodies.